

Българската държава и кемалисткото движение в Тракия

Кемал Рашид

Като съюзници на Германия и двете страни, България и Турция, излизат от Първата световна война победени. Последиците от участието на България във войната не се изразявали само в хилядите жертви и в стопанската разруха. На 27.09.1919 г. в парижкото предградие Ньой България подписала така наречения Ньойски мирен договор, който бил не двустранен акт, а грубо наложен диктат на съгласенците над българския народ.

По силата на този договор България трябвало да плаща 2 милиарда и 250 милиона златни френски франка репарации в срок от 37 години, като се започне от 01.01.1920 г. с 2 % лихви върху общата сума за първата година и с 5 % за следващите години. Освен това България трябва да предаде на бившите си неприятели във войната – Сърбия, Гърция, Румъния 13 500 млечни крави, 9200 вола, 123 бика, 12 500 коня, 33 000 овце и др.

Съгласно договора България трябвало да предаде на съюзниците от Съгласението придобитата през Балканската война Западна Тракия и да отстъпи на Сърбия Западните покрайнини, Струмишкия окръг и няколко села от тогавашната Кулска околия. България била лишена да има своя редовна армия. Според Ньойския договор на ней ѝ се разрешавало да организира малобройна наемна, доброволческа войска жандармерия и подгранична стража, чийто състав да не надхвърля 33 000 души.¹

Ньойският договор за мир поставил България в крайно тежко и унижително положение – той отнемал както икономическата, така и политическата независимост на българския народ, обричал го за много години на глад и лишения.

На 21.V.1920 г. било съставено самостоятелно земеделско правителство начело с Александър Сатмболийски, който освен поста министър-председател поел и Министерството на външните работи. Няколко месеца по-късно, през

¹ Стенографски дневници на XVIII ОНС, I РС, 774-802.

август 1920 г. правителството на Стамболийски било принудено да ратифицира Ньойския договор.

С подписаното в Мудрос примирие Турция била задължена (чл.23) да скъса дипломатическите си отношения с всички свои бивши съюзници във войната, в това число и с нашата страна. България също била задължена (чл.3 от тайните членове на договора за примирие, подписан в Солун на 29.09.1918 г.) да скъса дипломатическите си отношения с бившите си съюзници във войната, разбира се - и с Турция.

С писмо – нота от 28.11.1918 г. министърът на външните работи на Турция Мехмед Решид паша уведомил българския пълномощен министър в Истанбул Колушев, че българските дипломатически представители (в Измир, Одрин и Истанбул) трябва да напуснат пределите на Турция.² Освен това възползвайки се от трудното положение, в което изпада България след сключването през 1919 г. Ньойски договор, Гърция окупира Западна Тракия. По-късно тази постъпка на свършен факт от гръцка страна бива узаконена на 19 – 26 април 1920 г.

Съгласенските сили се събират в Италианския град Сан Ремо, за да разгледат условията на мирния договор с Турция. Едно от решенията, които се вземат на това събрание, което е своеобразна прелюдия към по-късния Севърски договор, е предоставянето на Източна и Западна Тракия на Гърция.

Тази препоръка, която по-късно насила е наложена на Османската държава със Севърския договор³ е продиктувана от страна на англичаните. Англия го прави, за да засили позициите на Гърция, която има като своя база на Балканите. Това решение поражда дълбоко недоволство у турския и българския народ. Особено лишаването на България от възможността за излаз на Бяло море при Дедеагач кара българите да се сближат още повече с турците⁴.

С подписването на Мудроското примирие на 30.10.1918 г. и Солунското примирие (29.09.1919 г.) дипломатическите представители на двете страни България и Турция повече не можели да имат своя самостоятелна легитимация.

2 ЦДА, ф. 321, оп. 1, а.е. 2699, л. 8.

3 Текстове по международно право и политическа история. (тур.) Печатница на Турското историческо дружество, Анкара, 1953, том 1. 525-691.

4 **Тугладжъ, Парс.** България и българо-турските отношения. Истанбул, 1984. 119.

Налагало се защита на интересите на двете страни да бъдат поети от някои неутрални, невоювали в Първата световна война държави.

Интересите на България – дипломатически и стопански – били поети от Шведската легация в Истанбул. Испанската легация в София поела защитата на турските интереси в България.

С откриването на великото национално събрание на Турция на 23 април 1920 г. в Анкара истанбулското марионетно правителство фактически престанало да бъде законно правителство на Турция. Законен изразител на волята, интересите и съдбата на турския народ вече станало Великото национално събрание на Турция начело с Мустафа Кемал паша.

На 30 април 1920 г. Мустафа Кемал се обърнал от името на ВНСТ с писмо до българския министър-председател Александър Стамболийски. С оглед на ненормалното положение на взаимоотношенията между България и анкарското правителство, на трудностите, при които били поставени да действат представителите на ВНСТ в чужбина, писмото на Мустафа Кемал паша се получило в Министерството на външните работи едва на 14 август 1920 г.⁵

В писмото си Мустафа Кемал, като подчертава, че на 16 март 1920 г. турският парламент бил “осквернен във време на заседанието си” и че много депутати били арестувани от английската полиция и интернирани и че в Анадола било свикано Великото национално събрание, което взема в ръцете си сегашните и бъдещи съдбини на Отечеството, пише на Стамболийски:

“Великото национално събрание ме удостои с честта да ме натовари да доведе до знанието на Ваше превъзходителство енергичния протест на неговите членове против тоя своеволен и противен на постановленията на примирието акт, който още веднъж потвърди недоволството на османския народ върху резултатите от Конференцията за мира.

Парламентът, този светая светих и признат за такъв от всички цивилизовани нации, бе осквернен (*ete viole*) във време на заседанието си; представители на народа бяха обявени от английската полиция като злосторници, въпреки живите протести на камарата: сенатори, депутати,

⁵ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 551, л. 148, 152.

генерали, писатели, бидоха арестувани с окови на ръцете в домовете си и заточени; най-сетне нашите официални частни учреждения бяха заети със силата на щиковете, основавайки се единствено на правото на по-силния.

Предвид потъпкването на всички негови права и извършеното накърняване на неговия суверенитет, османският народ по заповед на неговите представители, събрани в Анкара, избра един изпълнителен комитет от средата на събранието, който взе в ръцете си управлението на страната.

Като донасям гореизложеното на Ваше превъзходителство – продължава Мустафа Кемал в писмото си до Стамболийски – имам чест да Ви съобщя желанията на народа, изказани и одобрени в заседанието на Великото национално събрание от 13 април 1920 г.

В началото на 1920 г. правителството на Александър Стамболийски направило няколко опита за откриване на самостоятелно дипломатическо представителство в Турция.

За съжаление победителите съглашенци се противопоставяли на това искане на българското правителство. Направен бил опит за пробив чрез правителството на Франция. Но и той останал безуспешен. “Френското правителство в съгласие със своите съюзници – съобщава в телеграма от 23 декември 1920 г. българският пълномощен министър в Париж Савов до Министерството на външните работи – не се съгласява България да има комисар или министър в Турция, отношенията към която до ратификацията на мира остават ония, определени от договора за примирието.”⁶

След създаването на Великото национално събрание на Турция в Анкара Александър Стамболийски ясно разбирал разликата между султанското правителство в Истанбул, послушно оръдие на победителите съглашенци, и новото правителство в Анадола, което било единственият законен представител на турския народ. В лицето на ВНСТ, чийто пръв ръководител бил Мустафа Кемал паша, българският държавник виждал стремежа на революционното правителство за изграждане на такава Турция, която коренно да се различава от старата Османска държава. За това именно Стамболийски правел всичко възможно за установяване на преки дипломатически отношения с кемалистите.

⁶ ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1376, л. 1.

Разбира се, съобразявайки се с международното положение на България, Александър Стамболийски в редица случаи не бил последователен; лавирал от една страна на друга, но по начало той бил за искрени добросъседски отношения с изграждащата се нова Турция под ръководството на Мустафа Кемал паша.

В началото на 1921 г. българското консулство в Истанбул (което се е занимавало със стопански въпроси) се отделило от Шведската легация и започнало по-самостоятелна дейност. Все още обаче дипломатическите въпроси минавали и се разрешавали посредством легацията опекун.

През втората половина на 1921 г. правителството на БЗНС изпратило тайна дипломатическа мисия в Анкара в състав Ангел Грозков⁷, народен представител от парламентарната група на БЗНС, капитан Григор Писарев, адютант на жандармерията и Паскал Енчев, търговец. Официално те се представят като търговци, а всъщност задачата им е да подготвят почвата за установяването на директни приятелски отношения между анкарското правителство и българското правителство на Стамболийски. Ръководителят на делегацията А. Грозков е приет от Кемал Ататюрк, а другите членове на делегацията от Исмет Иньоню.⁸

За съжаление, това посещение не е останало тайна за съглашенците. Западният печат и някои балкански страни предприели остри атаки срещу правителството на БЗНС. Първенството в това отношение държал английският вестник “Дейли телеграф”. Този вестник в броя си от 16 август 1921 г. недоумява “защо на кемалистите все още се позволява да държат полуофициален пратеник в България⁹, използвай посещението на Грозков в Анкара, за да оклевети правителството на БЗНС, като с това усложни още повече и без това тежкото международно положение на България. Вестникът

7 Ангел Грозков е роден през 1879 г. в с. Ябълково, Хасковско. Участник в Учредителния конгрес на БЗНС през 1899 г. в Плевен. От 1911 до 1923 г. непрекъснато избран за народен представител в парламентарната група на БЗНС. Един от на-доверените и близки хора на Александър Стамболийски. Превратът на 9 юни 1923 г. го заварва като подпредседател на Народното събрание. Заедно със Спас Дупаринов организира съпротива срещу деветоюнците, но след като не успял, направил опит да мине границата в Турция. Заловен при с. Главен – Черепово,, той бил жестоко малтретиран и хвърлен в затвора. Умира в затвора на 14 септември 1924 г. Вж. *Земеделско знаме*, бр. 2-3 от 21 октомври 1924 г.

8 **Хаков, Дж.** История на съвременна Турция XX в. София, 2000.

9 *Dayli telegraf*, 16 август 1921 г.

изпратил свой специален кореспондент в София, полковник Репийнгтон, който да проучи подробностите по отиването на Грозков в Анкара. Английският офицер се е срещал с най-различни среди, за да научи “нещо” за Грозков или против правителството на БЗНС. Репийнгтон публикувал в “Дейли телеграф” серия статии под общо заглавие “Българските работи”. В една от тях под заглавие “Обвинения и отговори” той писал: “Грозков се върна в България и се обади на Стамболийски... Той донесъл от Анкара интересни известия за бъдещата стратегия на Кемал паша и министър-председателят Стамболийски не скри факта от мен, но заяви, че пътуването не е било официално, а просто имало за цел сключване на договори за тютюни и хранителни припаси”.¹⁰ Репийнгтон не се задоволил само със срещата със Стамболийски. Той се срещнал и разговарял и с цар Борис, който му казал, че сделката била за тютюн и серене и че не е имало никакви преговори.¹¹

Посещението на Грозков оживено се коментирало и от печата на балканските страни. Така например румънските вестници “Епоха” и “Ора” окачествили мисията на Грозков като “Ориентация на българската политика, която имала една идинствена цел – скъсване на договорите”.¹² В България също се е вдигнало шум по повод посещението на Грозков в Анкара от страна на опозицията. В Народното събрание Александър Малинов, лидер на Демократическата партия, заявил: “Аз питам тая България, стопански съсипана, физически и духовно уморена, тая руина, с какви средства разполага, за да се ангажира в едно дело, каквото е делото на Кемал Паша?”¹³

Лидерът на радикалната партия Стоян Костурков също взел думата в Народното събрание. “Един случай, който не трябва да се забравя и за да не се повтаря, трябва да се припомни – заявил Костурков – е отиването на Грозков при Кемал паша... Ние си навлякохме укорите и неприязънта не само на нашите съседи, ами и на ония, които ги бранят, които ги покровителствуват – големите държави”.¹⁴

10 *Dayli telegraf*, 24.VIII.1921 г.

11 *Dayli telegraf*, 26.VIII.1921 г.

12 *Epocha*, 18.VII.1921 г.; *Opa*, 18.VII.1921 г.

13 Стенографски дневници на XIII ОНС, II ИС, 27.VIII.1921 г.

14 Пак там

Съглашенците упражнили силен натиск върху правителството на БЗНС. Те настоявали за разясняване на случая, за даване пълно осветление по повод посещението на Грозков и приятелите му в Анкара. На 20.VII.1921 г. правителството на БЗНС връчило на дипломатическите представители на великите сили в София нота, с която напълно се опровергавали отправяните му обвинения. “Българското правителство – се казва в нотата – не е изпращало никаква мисия било в Москва, било в Анкара с цел за съюз против когото и да е било. То е правило само постъпки да се върнат българските пленници и градинари в Русия... Депутатът Грозков, запасният офицер Писарев и търговецът Енчев са заминали за Анкара без визиран паспорт от българската легация в Истанбул и те предприели това пътуване с чисто търговски цели”.¹⁵ В парламента Александър Стамболийски също заявил “Дълга да ви декларирам, че България няма връзки нито с Ангора, нито с Москва...”.¹⁶

За да се разсеят обвиненията и вдигналия се шум, А.Грозков взел думата в Народното събрание и излязъл в печата с няколко интервюта. В близкия до БЗНС вестник “Напред” под заглавие “Какво казва А. Грозков около шумното негово пътуване” Грозков изтъкнал: “Бях решил да замина за Истанбул снабден с пълномощно от земеделския синдикат “Родопи” в Хасково... В Истанбул от артикулите, които можах да продам за сметка на синдиката, аз се убедих, че сделката в Истанбул няма да сключи. Реших да замина за Анадола... От всички разговори, които водих със селяни, граждани, чиновници, офицери и войници при пътуването си – изтъква Грозков по-нататък – убедих се, че те вярват в крайна победа, която смятат, че е тяхна... Като политик и народен представител, интересувах се много от управлението на Анадола. Стремят се да управляват по един най-демократичен начин... Мустафа Кемал паша ходи из града в цивилни дрехи като обикновен гражданин с бастунче. Турското население го боготвори...”.¹⁷

Известна светлина за “мисията” на Грозков хвърля и софийският вестник “Ново време”, който се отнася с големи симпатии към Кемал паша и към националноосвободителната борба на турския народ. Под заглавие “На

¹⁵ *Народ*, бр. 158 от 25.VIII.1921 г.

¹⁶ Стенографски дневници на XIX ОНС, II ИС, 27.08.1921 г.

¹⁷ *Напред*, бр. 624 от 29.VII.1921 г.

Анадолския фронт” вестникът пише: “Нам се удаде случай да се срещнем с един виден българин, току-що завърнал се от сърцето на Анадола – гр. Анкара. Същият е бил допуснат и на фронта, гдето обиколил войсковите части. Впечатленията са, че турската армия е добре екипирана и със силен дух, обаче им липсват технически средства... Кемал паша е национална гордост; неговият образ е въздигнат до култ и влизането му в събранието се посреща с овации...”¹⁸

А.Грозков и Гр. Писарев били фиктивно командирани в Анадола от Министерството на търговията за “проучване пазарите на вълнени платове.

Всъщност, по нареждане на Александър Стамболийски А.Грозков трябвало да постигне едно здраво и трайно разбирателство с Мустафа Кемал паша с оглед на по-нататъшното положение и развитие на България и Турция.

Оказвайки подкрепа на кемалистка Турция, в същото време българското правителство трябвало да получи съгласието на Кемал паша турското правителство да предпочете на предстоящите международни конференции не Гърция, а България за западен съсед на Турция. Капитан Григор Писарев пък имал задачата да проучи военноматериалните възможности и тактиката на освободителната война срещу англо-френско-италианските и гръцките войски.

Поради крайно трудните условия на пътуване, Грозков и съпровождащата го делегация пътували с парахода “Акдениз” до Инеболу.

От Инеболу българската дипломатическа мисия пътувала до Анадола в продължение на пет дни, съпроводвана от едно конно кавалерийско отделение. Там А. Грозков бил приет както казахме по-горе от Кемал паша, а Г. Писарев бил в постоянен контакт с Исмет паша. За да поддържат връзка със София, Гр.Писарев имал на разположение военен шифър. За тази цел Мустафа Кемал паша наредил да се построи помощна радиостанция в Едирне. Българската делегация била посрещната с голямо уважение и внимание от страна на ръководителите на нова Турция. Българската делегация, придружена от Мустафа Кемал паша и Исмет паша, обиколили фронтите при Ески шехир, Инеболу, Кастамону, Анталия, Сивас, Кютахия и др.

Посещението на А.Грозков и другарите му в Анкара било правителствен акт, предприет със знанието на първия министър на България. Разговорите били

¹⁸ *Ново време*, бр. 271 от 2.VIII.1921 г.

водени от името на двете правителства. Разбира се, не изключваме възможността да е било подписано и някакво споразумение между двете страни, но за съжаление липсата на документи засега ни кара да правим само предположения.

Посещението на А.Грозков в Анкара в значителна степен дискредитирало правителството на БЗНС пред съгласенците победители, които станали не само много бдителни, но и много подозрителни.

Въпреки това Александър Стамболийски не променил своето положително отношение към национално-освободителната борба на турския народ. Той не се отказвал от намерението си за установяване на дипломатически отношения между двете страни. На 26.X.1922 г. Ал.Стамболийски произнесъл голяма реч в парламента, в която се спрял и на събитията в Турция. “Трябва да признаем – изтъкнал Стамболийски – заслугата на Турция в лицето на нейния велик държавник Кемал паша... Заедно с ревизията на Севърския договор ще започне ревизията на всички тежки клаузи от другите договори. Търпение. Нашите отношения с Турция, която сега става наш съсед, могат да бъдат само добри, приятелски. Общите интереси ни диктуват да живеем в мир помежду си”.¹⁹

В края на 1922 г. Александър Стамболийски изпратил в Анкара близкия на БЗНС търговец Ц.Пуканичаров, придружен от Б. Ачков.²⁰ В своите спомени Ц.Пуканичаров разказва следното за срещата с Мустафа Кемал: “Стамболийски ме накара да си набележа четири – пет конкретни въпроса, които трябваше да съобщя устно на Кемал паша в лична среща с него. На пашата трябваше да предам и желанието на българското правителство за добросъседски отношения с Турция и засилване на същите”.²¹

Срещата с Мустафа Кемал преминала в много сърдечна приятелска атмосфера. Предавайки впечатленията си в правителствения вестник “Победа”, Б. Ачков пише: “Мустафа Кемал храни особени симпатии към българския народ, когото познава много от близо. Той спомена за качествата на нашия народ, които много цени, за стремежа на българина за свобода и независимост,

19 *Победа*, бр. 220 от 27.X.1922г.

20 Б. Ачков – секретар на официозния анкарски представител в София Джават Абас бей, за който ще стане въпрос по-нататък

21 ЦДА, ЧП № 478

като приведе за пример борбите ни в тази насока преди и след Освобождението... След това пашата каза, че между двата народа – българския и турския – няма абсолютно никакви спорни въпроси, а напротив – взаимни симпатии”.²²

В края на 1922 г. правителството на Ал.Стамболийски възложило на генералния консул в Едирне (Одрин) Тодор Марков “тайна мисия” – да замине за Анкара и сондира революционното анкарско правителство за едно добросъседско разбирателство.

Снабден с документи за свободно пътуване, издадени на чуждо име – на 25.I.1923 г. Т.Марков пристигнал в Измир, където била уговорена срещата с Мустафа Кемал. Два дни по-късно Марков направил първата визита на Мустафа Кемал в предградието “Гъоз тепе”. Визитата била кратка. На следващия ден, 28.I. Марков и Мустафа Кемал разговаряли повече от два часа.

Пратеникът на българското правителство изложил пред Кемал Ататюрк няколко въпроса, които евентуално би поставило българското правителство за разрешение при уреждането на едно турско-българско разбирателство. Марков сондира мнението с вождата на националноосвободителната борба на турския народ по въпросите за Западна Тракия, отнета на България от Съглашението и дадена на Гърция, по жебанския въпрос, екзархийския въпрос, въпроса за взаимната търговия и за установяване на дипломатически отношения между двете страни. В резултат от водените разговори двамата стигат до заключението, че няма никакви пречки за установяването на приятелски и добросъседски отношения между България и Турция.²³

В рапорт от 08.II.1923 г. българският пратеник съобщава на Ал.Стамболийски: “У нас – заяви ми Мустафа Кемал – са големи симпатиите към българския народ, чувствата на когото познаваме и достойнствата на когото високо ценим. Аз имам най-отлични спомени от едногодишния ми живот в София като военно аташе и до сега съм в кореспонденция с някои почтени семейства, с които се запознах. Ние знаем горещия прием, който оказва българския народ на нашите бежанци от Тракия... По въпроса за установяване на нормални дипломатически отношения – продължи Мустафа Кемал – аз

²² *Победа*, бр. 312 от 22.II.1923 г.

²³ Хаков, Дж. История на Съвременна Турция XX в. София, 2002

мисля, че няма никакви пречки към установяването им, било напълно официални, било официозни. Нам – изтъкнал Мустафа Кемал паша – ни е нужен един приятелски народ на Балканите, а българският народ географски, политически и икономически най-добре отговаря на нашите нужди. Една дружба между двата народа ще направи нас и вас по-силни и по-независими... А що се отнася до Западна Тракия, ние никога не сме мислили сериозно да я превземем, макар тя да влиза в нашия “Национален обет”... обаче за България тя е от жизнено значение и затова сме готови да ви поддържаме за нея”.²⁴

По-нататък Мустафа Кемал заявил пред Марков, че въпросите, които той е сондирал, считайки, че българското правителство може да ги постави за разрешение, “са уместни и лесно приемливи”.²⁵

Разговорите между Марков и Ататюрк в Измир още веднъж потвърждават взаимната заинтересованост от установяването на приятелски и добросъседски отношения между България и Турция.

Въодушевявано от най-искрени чувства за установяване на дипломатически отношения с анкарското правителство (макар и при много трудни обстоятелства), правителството на БЗНС правило различни ходове. Обаче въпреки желанието си, българското правителство не може да пристъпи незабавно към установяването на нормални дипломатически отношения с Турция поради натиска от страна на Антантата. Но независимо от това, на 01.ІІІ.1923 г. Министерството на външните работи назначило генералния консул в Едирне (Одрин) Т.Марков за управляващ българската легация в Истанбул. Новоназначения български дипломатически представител веднага поел поста си, като поставил открито пред Министерството на външните работи въпроса “какво поведение да държи пред представителите на анкарското правителство”. В последвалия отговор на Министерството на външните работи, подписан от Ал. Стамболийски, се нареждало: “Ще се възържете от официалността и официалните връзки”.²⁶

С оглед на външната легитимация, която имал българският дипломатически представител в Истанбул (както изтъкнахме интересите на

24 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 2976, л. 2-16.

25 Пак там

26 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1376, л. 6.

България в Турция се защитава от шведската легация, а интересите на Турция в България – от испанската легация), една от първите визити, които Марков направил, била до шведския пълномощен министър. Последният останал изненадан от назначението на Марков. Пред него той изрично подчертал, че като управляващ българската легация в Истанбул, трябва да се въздържа от официалните връзки с представителя на анкарското правителство Аднан бей.²⁷

В началото на март 1923 г. в Истанбул пристигнал софийският митрополит Стефан. Според в. “Пастирско дело” митрополитът заминал за Истанбул за уреждане въпросите за правата на тракийските бежанци, българските църкви и свещеници от Източна Тракия и за уреждане положението на Екзархията.²⁸ Междувременно заместник-екзархът получил поверително писмо от синода в София, че митрополит Стефан нямал мисия да урежда екзархийския въпрос.²⁹

“Църковен вестник” в един от броевете си посочва, че Светият синод на българската църква не е натоварвал с такава мисия митрополита.³⁰ На едно запитване на българския дипломатически представител в Истанбул до Министерството на външните работи относно мисията на митрополит Стефан лично Александър Стамболийски отговорил: “Митрополит Стефан има мисия да преговаря с турското правителство по ликвидиране на всички въпроси от църковен и църковно-стопански характер. Той иде в помощ на легацията”.³¹

На 13.ІІІ.1923 г. управляващият българската легация в Истанбул Т.Марков уведомил представителя на ангорското правителство д-р Аднан бей за мисията на митрополит Стефан, за което го помолил да съобщи на анкарското правителство. До 27 март не бил получен никакъв отговор от Анкара за започване на преговорите. Ако се съди от интервюто, дадено от митрополит Стефан и софийския вестник “Ден”³² и изнесеното от истанбулския вестник “Ла тюрки нувел”³³, от водените преговори митрополитът останал с впечатления, че се е получило повече, отколкото се очаквало в София. За съжаление, кога и как

27 ЦДА, ф. 321К, оп.1, а.е. 2822, л. 72; ф. 176, оп. 4, а.е. 2981, л. 8.

28 *Пастирско дело*, бр. 10 от 9.ІІІ.1923 г.

29 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 2981, л. 17.

30 *Църковен вестник*, бр. 12 от 17.ІІІ.1923 г.

31 ЦДА, ф. 176К, оп.4, а.е. 2981, л. 18

32 *Ден*, бр. 632 от 31.ІІІ.1923 г.

33 *La Turquie nouvelle*, бр. 119 от 07.ІV.1923 г.

са били водени преговорите, за които споменава митрополит Стефан, на нас не ни е известно. Но в същност на практика не било получено нищо. Сондажът, за каквото се смятала мисията на софийския митрополит, както казват хората, “ударил на камък”. Разбира се, причините за това се криели не толкова в нежеланието на турското правителство да се разреши екзархийският въпрос, въпросът за българските църкви и клирици, а също и въпросът за положението на тракийските бежанци. Преди всичко между двете правителства не били установени никакви дипломатически отношения, което пречело за воденето на каквито и да било преговори. Още повече моментът бил крайно неблагоприятен. В Анкара били изцяло погълнати от изготвянето на отговор на лозанския мирен договор, на който Турция разчитала твърде много. Освен това преговорите се водели посредством трето лице, представител на турското правителство в Анкара, което не било сведущо по същество на въпросите.³⁴

Тази безуспешна мисия на митрополит Стефан не обезкуражила българския дипломатически представител в Истанбул Т.Марков да продължи да работи за установяване на дипломатически връзки между двете страни. В едно запитване до Министерството на външните работи Марков отново повдигнал въпроса за поведението му пред анкарското правителство. С телеграма от 02.IV.1923 г. Ал.Стамболийски в качеството си на министър на външните работи му наредил: “С представителя на Анкара ще поддържате отношения, обаче отношенията между анкарското правителство и България по причини от външен характер не могат да бъдат още официални, а само официозни. Официално защитата на българските интереси е още поверена на шведската легация, към която сте аташиран лично, като запазвате обаче положението си на управляващ легацията и уредите една напълно самостоятелна българска легационна и консулска служба.”³⁵

В заключение на тази телеграма се подчертава: “На вас не представя да видите как ще поддържате официалните отношения с Анкара... Вашето постоянно отиване в Анкара ще повдигне голям шум, а използването на

34 ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2804, л. 8-10.

35 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1367, л. 18.

секретаря (става дума за секретаря на легацията Алтънов) в случая е незабелязано“.³⁶

На 08.04.1923 г. управляващият българската легация в Истанбул извършил един самостоятелен, похвален патриотичен дълг. Над сградата на легацията за първи път от излизането на България от Първата световна война бил издигнат българският национален трибагренник.³⁷ На 10.IV.1923 г. Министерството на външните работи изпратило до управляващия българска легация в Истанбул следната телеграма: “Министерството на външните работи не е против непосредствени разговори с Анкара, но за сега международната обстановка не му позволява още да завързва редовни дипломатически отношения с Турция, което обаче ще стане в скоро времзе”.³⁸

В началото на май 1923 г. турското правителство направило официални постъпки за установяване дипломатически отношения между двете страни. По подобие на изпратения свой представител в Румъния анкарското правителство предлагало да изпрати свой представител и в София. По този повод управляващият българската легация Т.Марков с една телеграма от 7 май до Министерството на външните работи споделил своето мнение. “Ще повредим непоправимо интересите си, ако афронтираме това турско желание“.³⁹ България все още проявявала колебание по този въпрос, но МВРИ дало съгласие на анкарското правителство да има свой представител в България, който обаче първоначално трябвало да бъде аташиран към испанската легация в София.⁴⁰ Този отговор, разбира се, не удовлетворил д-р Аднан бей – представител на Анкара в Истанбул, с когото Т.Марков разговарял. Анкарският представител настоял турското правителство да има свой представител в България, независимо от испанската легация.⁴¹

В края на май 1923 г. България в лицето на Министерството на външните работи дало съгласието си между двете страни да се установят нормални дипломатически отношения, като се разменят и официозни представители. В телеграма от 27 май 1923 г. Министерството на външните работи уведомило

36 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1367, л. 18.

37 Пак там; ф. 321К, оп. 1, а.е. 2807, л. 50-58.

38 Пак там, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1376, л. 18.

39 Пак там, л. 22.

40 Пак там, л. 23.

41 Пак там, л. 26.

българския дипломатически представител в Истанбул, че то е съгласно анкарското правителство да има свой официозен представител в София, независимо от испанската легация. По нататък в телеграмата се съобщава: “Скоро министерството ще изпрати писмо до шведската легация, с което ще се освободи от връзките си с нея и нашата легация ще стане официозна”.⁴²

За съжаление на 09.VI.1923 г. в България бил извършен военен държавен преврат. Правителството на БЗНС било свалено, Александър Стамболийски и десетки други дейци били убити.

Усилията на правителството на БЗНС за установяване на дипломатически добросъседски отношения между България и Турция били крупен положителен факт във взаимоотношенията между двете страни. Въпреки тежката международна обстановка, в която била поставена България, налице били всички условия за окончателното установяване на нормални дипломатически отношения между България и Турция за подписването на един желан от двата съседни народа договор за приятелство и сътрудничество.

Военната и стопанска помощ

Националноосвободителната борба на турския народ под ръководството на самия Мустафа Кемал паша против клаузите на позорното Мудроско примирие, против Севърския договор и окупация и дележ на Турция е била твърде близка по същество на българския народ. Понесъл на плещите си заробващия и убийствен Ньойски договор, принуден да плаща тежки репарации и военни контрибуции, българският народ виждал в съдбата на турския народ своята лична съдба, наложена от победителите съглашенци. Поради тази причина той се отнасял с дълбоко уважение и съчувствие към борбата на Турция и доколкото възможностите му и обстановката позволявали, му оказала своята безкористна морална и материална подкрепа. Освен това то се дължало и до известна степен на голямото уважение към личността и делото на Мустафа Кемал Ататюрк, вдигнал турския народ на всенародна борба срещу окупационните сили.

42 ЦДА, ф. 176К, оп. 1, а.е. 1367, л. 26; Военната и стопанска помощ на България, оказвана на Анкарското правителство. Мисията на Джават Аббас бей (Гюрер) – личен пратеник на Мустафа Кемал Паша в София.

През годините 1913 – 1915 г., когато турски пълномощен министър в София е Фетхи бей /Окьияр/, майор Мустафа Кемал е турски военен аташе в България.⁴³ През тези години той влиза в контакт с голяма част от представителите на българската общественост, запознава се отблизо с българския народ, у когото вижда прекрасни черти – гостоприемство, искреност и трудолюбие.⁴⁴

През своето пребиваване в България Мустафа Кемал установил личен контакт с много партийни и обществени дейци.

В началото на март 1920 г. по настояване на Кемал Ататюрк в Анкара пристигнал приятелят му, народният представител Д. Ачков. За съжаление, каква е била целта на това посещение, не ни е известно за сега. Но не можем да не подчертаем ония мисли, изказани от Мустафа Кемал Ататюрк пред Д.Ачков по отношение на националноосвободителната борба в Анадола. След връщането си от Анкара Д.Ачков споделил впечатленията си от срещата с Мустафа Кемал паша с българския пълномощен министър в Истанбул.

Мустафа Кемал бил заявил пред своя приятел, че “организираната милиция”, т.е. “Куввай Миллие” щяла да действа по подобие на българските чети в Македония, чиито действия им служели като терк.⁴⁵

Българският народ оказал действена подкрепа на борбата на турския народ в Анадола. Онова, което трябва да се подчертае на първо място, е участието на християнското (българско) население в самите събития в Анадола. Както отбелязва руският историк Мих.Павлович, кемалистката революция в Анадола била подкрепяна от християнското, т.е. българското население в България и Тракия.⁴⁶ В това отношение интересно е едно съобщение на швейцарския вестник “Национал Цайтунг”, в което се изтъква, че България изпращала уволнени войници и офицери в Мала Азия, за да воюват редом с

43 **Е. В. Sapolyo.** Kemal Ataturk ve milli mucadele tarihi, Istanbul, 1959, 80-90; **Lord Kinross.** Ataturk. London, 1964, 59-67.

44 На 27 декември 1928 г. в Анкара станала сватбата на Джеват бей, турски пълномощен министър в Атина и Балкис ханъм – дъщеря на директора на Истанбулските музеи Халил бей. След подписването на гражданския брак в салоните на Ангора – Палас бил даден голям прием, открит от Мустафа Кемал паша. След като държал тостове за младоженците и другите присъстващи, Мустафа Кемал Ататюрк говорил и по политиката и изтъкнал, че много обича българите, които той познавал добре и които били храбри, трудолюбиви, пестеливи, трезви (ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2968, л. 174)

45 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 551, л. 83, 89.

46 **Павлович, Мих.** Кемалисткое движение в Турция. – *Красная новост*, 1921, № 1, 224.

турските националисти срещу окупаторите⁴⁷. През октомври 1921 г. бившият български генерален консул в Истанбул и по-сетне редактор по печата при консулството.

Я.Пеев се срещал в Анкара на няколко пъти и разговарял с Мустафа Кемал, като между другото му предлагал и своята помощ и сътрудничество⁴⁸.

От редица дипломатически преписки и ноти става ясно, че България тъй или иначе е доставяла оръжие за кемалистите в Анадола. Ще се позовем само на няколко документа. На 30.VI.1920 г. главнокомандващият съгласенските войски у нас генерал Де Форту подава писмо нота до Министерството на външните работи, в което изтъква: “уведомен съм, че три кораба под турско знаме са пристигнали в Бургас на 16 юни да вземат въглища. През нощта на 19 юни 4 коли, придружавани от войници, са ходили три пъти между казармата и пристанището. Това, което се е съдържало в тия коли, било натоварено на турските кораби, които са заминали, без да вземат въглища. През време на своето пребиваване в Бургас капитанът на един от турските кораби бил поканен от един български войник да посети българския военен комендант. Като донасям на вниманието Ви тия факти – пише Де Форту – имам чест да привлека отново вниманието Ви върху отговорността, която би поело българското правителство, като се занимава с тайна търговия на оръжие с турските националисти.⁴⁹

В един рапорт на българската легация в Истанбул от 13.VII.1921 г. до Министерството на външните работи се донася, че английското върховно комисарство в Истанбул имало сведения, че от Варна на няколко пъти били контрабандирани пушки и картечници за кемалистите. “В комисарството допускат – се казва в рапорта – че това може да е работа и на отделни неотговорни лица, които за печалба или по други съображения вършат контрабанда. Все пак те смятат, че това не може да става без знанието и съчастието на длъжностни лица – офицери или митнически чиновници”.⁵⁰

На 26.VII.1921 г. на Бургаското пристанище пристигнал италианският параход “Леополис”. Същия ден той натоварил един вагон съвсем нови и

47 Преглед на чуждия печат, бр. 313 от 02.IX.1920 г.

48 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 2016.

49 ДВИА, ф. 3, а.е. 2763.

50 ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2746, л. 6.

неупотребявани картечници от тези, които се продавали на съглашенските военни власти за хвърляне в морето и с тях заминал за Истанбул⁵¹. В един вестник, излизащ в Бургас – вестник “Известия на Българската търговска индустриална камара” по същия повод съобщава, че между товара на Леополис” имало и 4000 кг оръжие⁵². В рапорт на българския генерален консул в Истанбул Ат.Яранов от 1926 г. до Министерството на външните работи се съобщава, че Шакир Зюмри, роден във Варна, бивш депутат (народен представител), бил доставил на времето за национално-освободителната борба на турския народ 50 000 кг. Взривни вещества⁵³. Освен това за успеха на националноосвободителната борба на турския народ спомогнало и дезертирането на много от насила мобилизираните в гръцката армия българи от Гюмюрджинско, Костурско, Воденско и други краища на западна Тракия и Македония. Както съобщава излизащият в Истанбул вестник “Неологос” в броя си от 17.V.1921 г., “2500 души българи македонци, взети в редовете на гръцката армия, разквартирувана в Балчова, близо до Измир, се разбунтували и хванали гората заедно с оръжието си”⁵⁴. Много от мобилизираните преминавали на страната на кемалистите, давали им ценни сведения и др. В своите спомени редица съвременници разказват трогателни моменти от тежкия поход и събития из бойните полета на Анадола, от разгрома на гръцките войски и пр.⁵⁵

За дезертирането на българи, мобилизирани в гръцката армия, според разказите на много съвременници, спомагало грубото и надменно отношение на гръцките офицери към тях и преди всичко убеждението за справедливата борба на турския народ за независимост. Много интересен в този случай е един позив на Македонската революционна организация от 1922 г. към мобилизираните в гръцката армия българи. В този позив се казва следното: “Братя, гигантската борба, която води турския народ..., ни зове всички към съдействие и сътрудничество.

Всички до днес пленени или избягали от гръцката войска българи от Македония и Тракия са гледани от турската войска като братя.

51 ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2797, л. 55-57.

52 *Известия на бургаската търговска индустриална камара*, бр. 19 от 04.VIII.1921 г.

53 ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 450, л. 39.

54 Цитат по *Народна отбрана*, бр. 600 от 31.V.1921 г. Вж. също: *Ново време*, бр. 668 от 28.V.1921 г.

55 Иван Траянов. Спомени. – ЦДА, ф. 684, тетр. I, стр. 14-80.

В името на общите отечествени, народни и частно ваши интереси ви каним поотделно или заедно да преминавате без страх на страната на турските войски, днес истинските приятели на българския народ, където ще бъдат посрещнати и гледани с братско съчувствие”.⁵⁶

Наред със скромната материална (въоръжена) помощ, оказвана на борбата на турския народ в Анадола, българският народ му оказал и значителна стопанска подкрепа.⁵⁷

След окупация на Истанбул от англичаните, преди март 1920 г. Турция и Истанбул се оказали не само във военна, но и в икономическа блокада. А за националноосвободителната борба на турския народ, водена под ръководството на Мустафа Кемал паша, били необходими огромни количества хранителни припаси и стоки.

В това отношение нашата съседка получила значителни количества стоки от България. С това именно на практика българската общественост подкрепила справедливата борба на турския народ. Особено оживяване в българо-турските стопански отношения настъпило през 1922 г.⁵⁸ Тогава България изнесла за Турция 136 300 298 кг стоки за 1 034 225 837 лв.⁵⁹

На 19 до 26.IV.1920 г. в Сан Ремо (Италия), както вече изтъкнахме, се състояла конференция на представители на Съглашението за разглеждането и окончателното изработване на договора за мир с Турция. Конференцията взела решение Тракия – Източна и Западна – да се даде на Гърция. Това решение, оформено по-късно със Севърския договор (10.VIII.1920 г.) продиктувано главно от Англия, за да засили Гърция като свой преден пост на Балканите, предизвикало явното недоволство на българското и турското население. С решенията в Сан Ремо България изгубвала правото на излаз на Бяло море. Българското население в Западна Тракия трябвало да напусне родните си огнища⁶⁰ и да поеме тежките бежански неволи.

56 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1635, л. 96.

57 Стефанов, Ив. Външната търговия на България 1920-1936. София, 1937.

58 Неделчев, Д. Външната търговия на България 1920-1936 г. София, 1937.

59 Статистика за търговията на царство България с чуждите държави през 1919-1923 г. София, 1927

60 Божинов, В. Защитата на националната независимост на България 1944-1947 г. София, 1963. 159-163.

Положението в Тракия се изострило много. Тракийските българи търсили изход от създалото се положение. За това те заставали на страната на турските националноосвободителни войски начело с Джафер Таяр или пък организирали чети за даване отпор на окупаторите.

От 09 до 13.V.1920 г. в Едирне (Одрин) бил свикан втори поред конгрес на така нареченото “Дружество за защита правата на Тракия – Пашаели”. В продължение на няколко дни бил разискван въпросът за организиране и оказване най-решителна съпротива срещу Гръцката окупация на Тракия. Конгресът провъзгласил Джафер Таяр за вожд на Тракия (Milli komandan)⁶¹. В работата на този конгрес на “Дружеството за защита правата на Тракия – Паша ели” участвал и българският четник Абаджиев, заедно с няколко свои другари.

Преди още да бъде закрит Одринския конгрес, ръководителите на “Дружеството за защита правата на Тракия – Паша ели” уведомили Мустафа Кемал Ататюрк за хода на конгреса и за неговите решения. Мустафа Кемал навярно е бил уведомен и за някои тайни споразумения, постигнати с български дейци.

В телеграма от 14/15.V.1920 г. Мустафа Кемал пише до дейците от “Тракия – Паша ели”: “... В това отношение съобщението, че се прави опит за съюз с българите, е положително дело.”⁶²

Явно, недоволен от действията на Джафер Таяр, султанското правителство го извикало на обяснение. Той обаче не се подчинил и продължил да действа по подобие на Мустафа Кемал паша. Султанското правителство издало заповед за уволнението му и на негово място за командир на Първи армейски одрински корпус бил назначен полковник Мухиддин бей. Независимо от това обаче Джафер Таяр продължил да оглавява военните части като самостоятелен командир. Таяр не можел да бъде сигурен в победата без сериозна помощ и подкрепа от страна на българския народ, от страна на съседна България. В едно частно писмо до представител на Министерството на външните работи видният тракийски деец д-р Дочков направил сондаж за едно евентуално идване на Джафер Таяр в София, за да води лично преговори с българското правителство за оказване военна и стопанска помощ на армията си.

61 **Biyiklifglu, T.** Цит. съч., 248-291.

62 Пак там, 289

Акцията на Дж. Таяр получила широка помощ от страна на българското население. Още при обявяването на обща мобилизация в Одринския вилает наред с турското население под знамената се явили и много източнотракийски българи. Като се съобщава за това в “Бюлетин на щаба на армията” №38 от 01.VI.1920 г., се отбелязва, че са формирани 30 дружини българи и турци.⁶³

Ръководената от Таяр националноосвободителна борба в Източна Тракия била подпомогната от българската общественост с оръжие и с боеприпаси. Наистина, както вече казахме, с оглед на особеното международно положение, в което била поставена България след Първата световна война и особено след подписването на Ньойския договор, не са запазени почти никакви преки, явни документи за това. Редица косвени документи от това време обаче ни дават достатъчно основание да считаме, че Таяровата армия наистина е получила военна помощ от България.

В края на май 1920 г. френските окупационни войски започнали да се изтеглят от Западна Тракия, която била веднага окупирана от гръцките войски, които настъпили и в Източна Тракия. Така започнала войната между Гърция и Турция в този район.

В края на юли 1920 г. войските на Джафер Таяр били разбити от настъпващите гръцки войски. Таяр бил пленен и отведен в Атина. “Не воля, не кураж липсваше на Джафер – пише пловдивският вестник “Юг”. – Липсваше му схващането на новото време и закаленият в тежки борби революционен темперамент”. Същият вестник предава интервю на Таяр, дадено пред журналистите при откриването му в Атина. “Никому не се сърдя – казал Таяр. – Сърдя се на себе си, че трябваше да пипам по-здраво“.⁶⁴

За разлика от военния и организационен гений на Гаази Мустафа Кемал паша, Таяр се обявил за независим вожд на Тракия в един момент, когато условията диктували обединението на силите на турския народ под общото ръководство на Мустафа Кемал паша, за нанасяне общ всенароден удар над окупационните сили и тяхното оръдие Гърция. Във военно-стратегическо отношение Джафер Таяр нямал резерви. Нямал и източници за муниции. Нямал тил за опора. Както пише софийският вестник “Ново време”, Тракия не е Мала

63 ДВИА, ф. 3, а.е. 2781, л. 88; *Ново време*, бр. 389 от 09.VI.1921 г.

64 *Юг*, бр. 526 от 08.VIII.1920 г., бр. 530 от 13.VIII.1920 г.

Азия. Ако Кемал паша можел да води и четническа война, това не се отдало на Таяр в Тракия. Не трябва да се забравя и фактът, че Таяр проявил ненужно колебание, поддал се на излишни преговори, не действувал енергично.⁶⁵

Разгромената войска на Джафер Таяр и голяма част от тракийското население намерили спасение от настъпващите гръцки войски, преминавайки българската граница.

Както съобщава вестник “Юг” (Пловдив), един отряд от 10 хиляди пехотинци и един артилерийски полк с целия си обоз преминали при с.Константиново, Казълагачко, в България.

Друг отряд от 1200 души преминал на българска територия при с.Виран теке, Свиленградско. Между бежанците имало около 200 чиновници и над 700 офицери. Сред тях бил командирът на Първи армейски корпус Мухиддин бей (по-късно генерал Мухиддин Куртит), началник щаба на корпуса Нафъз бей (по-късно армейски генерал Абдурахман Нафъз Тюрман), командирът на 49 дивизия Шюкрю бей (по-късно генерал Кюкрю Гьокберг), командирът на 55-та дивизия Аляеддин бей, висши офицери Кюшат бей (по-късно генерал Кюшат Язъдшъоглу), сами Димотикалъ (по-късно генерал Сами Топчи) и др.⁶⁶

В Малко Търново намерили убежище друга голяма част офицери и войници от Таяровата армия. Населението на Малко Търново оказало много радушен прием на таяровите войски, помогнало им в този критичен момент.

Преминаването на Таяровите войски на българска територия особено силно разтревожили съгласенското командване в България. По заповед на генерал Де Форту веднага била съставена комисия по обезоръжаването на турските войски и изземването на оръжието им.

За седалище на комисията, в която членували – английският капитан Бейкън, френският поручик Реймон, гръцкият офицер Спатарис и сръбският поручик Попович бил определен гр. Ямбол. Съгласенската комисия следяла най-зорко да не би да бъде отклонено оръжието на таяровите войски, т.е. да не би да бъде изпратено обратно на сражаващите се в Анадола националноосвободителни войски. От доклада на Гоцман се вижда, че на българска територия преминали 385 офицери, 3239 войници, 22 200 цивилни

⁶⁵ *Ново време*, бр. 421 от 23.VII.1920 г.

⁶⁶ **Biyiklifglu, T.** Цит.съч., 369; *Юг*, бр. 519 от 31.VII.1920 г. и бр. 515 от 27.VII.1920 г.

граждани с 1000 пушки, една четириоръдейна 7,5 см. Батарея система “Круп” и 4 ракети и едно тежко оръдие.⁶⁷

Както признава сам Мустафа Кемал паша, правителството на БЗНС оказало братски прием на турските бежанци, дало им бърза и навременна помощ. Те били разквартирувани в Плевенско, Видинско, Варненско, Ломско, Русенско, Разградско, Горно Паничарево, Казанлък и др. В Казанлък били разквартирувани около 100 висши офицери.⁶⁸

Правителството на БЗНС и българската общественост посрещнали намерилите убежище в България части от армията на Джафер Таяр и бежанците от Източна Тракия с голямо внимание. Макар след войната в страната да бушувала стопанска криза, българският народ помогнал с всички сили на турските бежанци.

В заседанието си от 29.VII.1920 г. Министерският съвет на България решил да се отпусне 2 милиона лева⁶⁹, като първоначална помощ за издръжка на турските войски и бежанци. В Бургаско и Свиленградско в 22 чифлика били настанени по 8 – 250 семейства с оглед големината на чифлика⁷². Правителството на БЗНС отпуснало също така земя на бежанците земеделци, семена за посев, земеделски инвентар и др.⁷⁰

Специално държавно бюро за настаняване, в което влизали и турци, се грижело за настаняването и задоволяването нуждите на бежанците.⁷¹

Между преминалите на българска територия офицери от армията на Джафер Таяр имало и около 20 лекари. Съгласно решението на Върховния медицински съвет от 31.VIII.1920 г. тези офицери лекари били назначени на служба в българските болници и поставени при еднакви условия с българските лекари.⁷²

Редица турски офицери по-късно споделят в печата своите впечатления от пребиваването си в България и с благодарност изтъкват добрия прием, оказан им от българския народ. В една кореспонденция на софийския “Победа” се

67 ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1298, л. 17-19, 81, 127.

68 Diskurs du Gazi Mustafa Kemal, Leipzig, 1929, p. 394; ЦДА, ф. 176К, оп. 4, а.е. 1290, л. 16-50.

69 Народна отбрана, бр. 380 от 30.VII.1920 г.

70 Дневници на XIX ОНС, I РС, 12.XI.1920 г.

71 Утро, бр. 3311 от 30.VII.1920 г.

72 Пак там, бр. 3320 от 09.VIII.1920 г. Вж. също в. “İkdam” Истанбул, 10.IV.1920 г.

изтъква, че по-сетнешният комендант на Анкара Хамди бей запазил много добри спомени от пребиваването си като бежанец в България.⁷³

Когато през декември 1920 г. и началото на 1921 г. офицерите и войниците от армията на Джафер започнали да се връщат в Турция, правителството на БЗНС се разпоредило за оказване на най-голямо внимание и грижи при репатрирането им. Българските офицери, членове на комисията по репатрирането, положили големи грижи, час по-скоро бежанците да се върнат по родните си места.

От българска страна били открити подслони за временно пребиваване на бежанците и войниците в Харманли, Свиленград, с.Любимец, с.Виран тека и др.⁷⁴ На някои, докато се уреди въпросът за премонаването им поради пречки, правени от гръцкия делегат в комисията по репатрирането, българските власти намирали временна работа.

Правителството на БЗНС начело с министър-председателя Александър Стамболийски предоставило всички възможности на много от намерилите в България убежище турски войници и офицери да се прехвърлят през Варна, Бургас и други места в Турция и по този начин отново да се включат в национално-освободителната борба на турския народ в Анадола.

Разгромът на армията на Таяр и неговото пленяване не повлияло на борбата на турци и българи за освобождаване на Западна Тракия. На редица места както във вътрешността на България, така и в някои градове на Западна Тракия било организирано широко четническо движение. Акциите на тези чети заангажирали до голяма степен значителен контингент гръцки войски.

Благодарение представената възможност от българското правителство за свободно проявление редица кемалистки дейци, като например Шакир бей (народен представител от Галиполи Шакир Кесебир) Екрем бей (члена на централното ръководство на дружеството за защита правата на Тракия – Паша ели – Екрем Демирай), Шефкет Дингилиоглу, Ахъркьойлю Ахмед, Али Сейфи (Тюлюмен), Ридван Едгюдер, учителя по история и география в Одринската гимназия Мухсин, Ибрахим Зихни, Шефик Биджиолу, Али Галиб, Фуад бей (Фуат Балкан, Тахсин Аргун, Шаади бей и др., намерили убежище в Казанлък,

⁷³ ДВИА, а.е. 2763, л. 461; ЦДА, ф. 372, оп. 1, а.е. 66, л. 57

⁷⁴ *Победа*, бр. 288 от 24.I.1923 г.

Пловдив, Нова Загора и София, усилено подготвяли чети, които били препращани в Западна Тракия или пък организирали военна подкрепа за Анадола, оказвали голяма подкрепа и били в помощ на националноосвободителната борба на турския народ начело с Мустафа Кемал паша. Към тези кемалистки дейци трябва да посочим, да споменем и Джават Абас бей (гюрер), личен пратеник и довереник на Кемал Ататюрк, който от 27.II.1921 г. пребивава в България като официозен представител на акарското правителство. Установявайки се в София, от тук Джавад Абас организира изпращането на икономическа и военна помощ на борещия се за национално освобождение турски народ.⁷⁵ Освен това Джавад Абас бей бил в постоянен контакт с изтъкнати дейци на БЗНС, като например Ал.Ботев, П.Янев, Р.даскалов, А.Грозков, К. Малев и др. При тогавашното международно положение, в което се намирала България, дейността на Джавад бей не останала незабелязана от съглашенците. Оказвайки натиск над правителството на БЗНС и обвинявайки го, че не спазва клаузите на Ньойския договор, съглашенците победители настоявали за незабавното изгонване на Джавад Абас бей от България.

Колкото и да не е искал да се подчини на съглашенските заплашвания и настоявания, Александър Стамболийски се видял принуден неговото правителство да предложи на Джавад Абас бей да напусне България. Въпреки това Александър Стамболийски не променил своето положително отношение към националноосвободителната борба на турския народ.

До колко правителството на Александър Стамболийски е било преследвано за връзки с кемалистките представители и затова поставяно в крайно тежко положение, се вижда от един рапорт на българския пълномощен министър в Лондон Станчов до Ал.Стамболийски. В рапорта си Станчов изтъква, че “ сър Ер Кро го е поканил да доложи на Стамболийски, че Форин – офис имал сведения, че в София се намирал Фуад бей. Той имал отношения с правителствените кръгове в София. Ер Кро допуска и вярва – се казва по-нататък в рапорта – че Стамболийски не го вижда и не разговаря с него, но информацията, които се получават във Форин-офис доказали, че Фуад бей е

⁷⁵ ДВИА, а.е. 2445, л. 24.

имал достъп до правителствени лица. Това се знаело. Това било извънредно вредно за българската кауза⁷⁶.

В заключение се подчертава пред българския дипломатически представител в Лондон: “Защо българското правителство допуска стоенето на Фуад бей в София? Защо не експулсира Фуад Бей из България?”⁷⁷.

Въпреки тези тежки обвинения, въпреки стремежа на съглашенците победители да се месят във вътрешните работи на България, правителството на БЗНС дава възможност, като понякога само проформа заявява, че е против каквото и да е сътрудничество с правителството в Анкара, на кемалистките представители да работят в полза на борбата на турския народ за национална независимост, за освобождаване от окупационните сили.

Борбата на българи и турци от Западна Тракия на практика оказвала съществена подкрепа на националноосвободителната борба на турския народ, водена в Анадола начело с Мустафа Кемал паша. Една значителна част от гръцката армия била заангажирана за преследване и разправа с българо-турските чети, а това до голяма степен се отразявало на общите стратегически планове на гръцката окупационна армия.

Във времето, когато заробващата версайска система се стоварила с цялата си тежест върху българския народ, когато България се е гърчила в стопанска разруха, а Ньойският договор режел живи части от България, Самостоятелното правителство на БЗНС начело с Александър Стамболийски, българската прогресивна общественост, застанали безрезервно на страната на борещия се турски народ. Доколкото условията и обстановката тогава са способствали, турският народ получил значителна материална и морална подкрепа в борбата си срещу окупаторите в Тракия и Анадола. Като се има предвид международното положение на България и особено наличието на съглашенски военноконтролни комисии, лесно ще се разбере какво значение имала подкрепата, оказана от българския народ.

76 **Хаков, Д.** “Ататюрк и новите политико-дипломатически отношения между България и Турция. II Международен симпозиум, посветен на Ататюрк (Анкара, 5 – 11 септември 1991 г., т. II издание на Дружеството за култура, Анкара, 1996 г., 1273

77 ЦДА, ф.176, оп.4, а.е. 2299, л. 60-63.

